

“KUTADGU BİLİĞ İLE ÇİN FELSEFESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ” ÜZERİNE

Prof. Dr. Alimcan İNAYET

Türk tarihinde ilk Müslüman Türk devleti olarak bilinen Karahanlılar döneminde Türk kültürü açısından çok mühim iki şahsiyet yetişmiştir ki, herkese malûm olduğu gibi, bunların biri Kaşgarlı Mahmut, öbürü de Yusuf Has Hacib'tir. Milletimizin yetiştirdiği bu ender insanlardan Kaşgarlı Mahmut nasıl “dilci, etnograf, tarihçi, gramerci, diyalektolog, coğrafyacı, haritacı, folklorcu, şair ve Arabist”¹ ise, Yusuf Has Hacib de “din, mitoloji, dinler tarihi, felsefe, ruhbilim, bilim kuramı, eğitim-öğretim, aile düzeni, ahlâk, kadın, içki, ata sözü bilimi, yasa ve töre bilgisi, devlet ve saray örgütü, siyaset ve diplomatik, ordu ve sü sülemek (strateji ve taktik), tarih, coğrafya, budun bilgisi, tören ve şölen düzeni, sofrâ görgüsü, ulusal spor ve oyunlar, düş yorma, gökbilim, matematik, zooloji, edebiyat, şiir sanatı, sahne sanatı, sağlık bilgisi, tarım, hayvancılık ve ürünler, tecim. mal, el sanatları, maliye. para, ulaşım”² gibi geniş alanda bilgi sahibi mükemmel bir ansiklopedici idi. Dolayısıyla birbirini tamamlayan bu iki Türk âliminin yazmış olduğu Divanü Lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig adlı eserlerin değeri ilim âlemince çoktan tespit edilmiş idi. Ancak buna rağmen bu iki şaheserin Türklerin elinden çıktığına kuşkuyla bakanlar hâlâ mevcuttur. Kimine göre Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk adlı eserindeki dünya haritası Araplardan alınmıştır, kimine göre Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri bir Çince eserin tercümesidir. Bu görüşlerin yeni temsilcisi olarak Baya Li-Chuan Okay'ı görüyoruz. Bayan Li, Yeni Düşünce Dergisi'nin 8 Nisan 1994 tarihli 649. sayısında yayımlanan “Kutadgu Bilig ile Çin Felsefesi Arasındaki İlişki” adlı makalesinde Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i Çin kültürü etkisi altında yazdığını iddia etmiştir. Biz bu yazımızda Bayan Li'ye gereken cevabı vermeye çalışacağız. Bir kere Bayan Li'nin Yeni Düşünce Dergisi'ndeki makalesinin sonuna ilâve edilen notta “Yazının tamamına katılmadığımızı okuyucunun dikkatine sunuyoruz” ifadesiyle onun iddialarının geçersiz olduğu belirtilmiştir. Gerçekten de Bayan Li'nin iddiaları tarihî gerçek ve ilmi ciddiyetten uzaktır.

Bayan Li makalesinin giriş kısmında Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserini

Çin kültürü etkisinde kalarak yazdığını iddiasına zemin hazırlamak maksadıyla »nın Aran-Fars. Şahname ve batı felsefesi etkisinde kaldı¹⁵¹ zöriisüne pek katılmadığı havasını vermektedir. Li'nin kanısına göre Kutadgu Bilig'in yazarı Balasagunlu Yusuf Arap, Fars ve Batı etkisinden çok. Çin felsefesinin etki»inde kalmıştır. Sonra Li bu görüşün kanıtlamak için şunları deiii olarak sun. 'nava çalışmaktadır ki biz bunlara sırasıyla cevap vereceğiz.

1. “Balasagunlu Yusuf Çince biliyor.”

Bayan Li'nin ilk olarak gösterdiği delil Balasagunlu Yusuf'un Çince bilmesidir. Halbuki, Yusuf Has Hacib'in Çince bildiği hakkında bu güne kadar elimize geçen hiçbir belge yoktur. A. Dilaçar Kutadgu Bilig İncelemesi adlı kitabında Balasagunlu Yusuf “Yabancı dillerden her halde Farsçayı, Arapçayı, Soğdakçayı ve Çinceyi de bilivordu” şeklinde bir tahmini ortaya koymuştur. “Her halde” ifadesi bunun bir tahmin olduğunu gösterir. Bayan Li, buna kesin olarak inanmaktadır. Tabî ki Balasagunlu Yusuf'un Çince bilmesi eserini Çin kültürü etkisi altında yazdığı anlamına gelmez. Çünkü Çince bilen Çin etkisi altında kalacaksa. Farsça, Arapça, Soğdakça bilen Yusuf aynı şekilde Arap, Fars, Soğdak etkisi altında da kalmış demektir. Oysa Bayan Li Arap ve Fars tesirine pek inanmıyor.

2. “Turfan'da Çin klasikleri yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bazı klasikler yerel dillere çevrilerek okullarda ders kitabı olarak okutulmaya başlandı.”

Efendim, Yusuf Has Hacib'in yaşadığı dönemde Turfan Uygurları hâlâ Buddhist iken, Karahanlılar sahasındaki Uygurlar çoktan Müslüman olmuşlardı. Karahanlılarla Turfan Uygurlarının bu yüzden yaptığı savaşlar Divanü Lugati't-Türk'te çok açık bir şekilde tasvir

¹ A. Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.145

² A. Dilaçar, age, s.145

edilmiştir. Balasagunlu Yusuf Kutadgu Bilig'i yazdığı sıralarda Beşbalıklı Singku Seli Tutung'un Çince'den çevirmiş olduğu Altun Yaruk Karahanlılarda henüz tanınmamaktadır.³ Üstelik Turfan'da bulunan çeviri eserler içerisinde bugüne kadar malûm olanların çoğu dinî niteliktedir. Çin felsefesi veya edebiyatıyla ilgili eserlerin Uygurcasına pek rastlanmıyor. Bayan Li'nin makalesinde gösterdiği kitapların tamamı Çince'dir. Bayan Li bunu da geçerli kılmak için Turfanlıların Çince konuştuklarını ileri sürer ve buna delil olarak Liang Shu (Liang Tarihi)'daki "Bu dönemde Kaochang Devletinde yaşayanların kullandığı dil Çince ile benzerlik göstermektedir" ifadesine ver verir. Şimdi Bayan Li'ye soralım. Çince ile Türkçenin neresi benzivor? Alfabeti mi benziyor? Hayır. Telaffuzu mu benziyor? Hayır. Grameri mi benziyor? Hayır. Öyleyse, burada gerçekleri göz önüne almak zorundayız.

3. Karahanlı devleti başkenti Kaşgar'da yapılan kazılarda elde edilen belgelere göre Tang Hanedanlığı döneminde Kaşgar ve yöresinde Çince de yaygın olarak kullanılmaktaydı."

Çinlilerin Doğu Türkistan nüfusunun yüzde 50'den fazlasını teşkil ettiği günümüzde Çince bilen Uygurların oranı yüzde 10'u bile geçmezken, 10. yüzyılda tek tük Çinlinin bulunduğu Kaşgar'da nasıl olup da Çince yaygın biçimde kullanılsın? Kaşgar'da Çince belgelerin bulunması Kaşgarlıların Çince konuştuğunu göstermez. Yuan sülâlesi döneminde Pekin'deki imparator saraylarında, Kore'deki Choson saraylarında diplomatik dil olarak Uygurca konuşuluyor, mektuplar da Uygur yazısıyla yazılıyordu.⁴ Biz buna bakarak o dönemdeki Çinliler, Koreliler Uygurca konuşuyorlardı diyebilir miyiz? Her ülkede, her toplumda olduğu gibi bazı kişilerin yabancı dil bilmesi gayet tabî'dir. Ama bu, o ülkenin, o toplumun yabancı dil konuştuğu anlamına gelmez.

4. "Bu kitap çok aziz bir kitaptır. Çin hakimlerinin hikmetleri ile bezeniniş ve Maçin alimlerinin şiirleri ile süslenmiştir."

Kutadgu Bilig'in nesir biçimindeki bu ön sözü, belki de Bayan Li'yi makalesini yazmaya sevk eden esas sebeptir. Bayan Li bu ön sözü iyice yakalamış ve ileri sürmek istediği görüşlerin kaynağını bundan almıştır. Bayan Li Kutadgu Bilig'deki "Çin" ve "Maçin" in coğrafi açıdan bu günkü Çin'i göstermediğini bilmiyor muydu acaba? Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati 't- Türk adlı kitabında şöyle denilmektedir: "Tawgaç, Maçin'in adıdır. Burası, Çin'den dört aylık bir mesafe uzaklığındadır. Çin, aslında üç bölüktür. Birincisi yukarı Çin'dir ki, şarkıdadır. Buna Tawgaç derler. İkincisi, Orta Çin'dir. Burası Hitay adını alır. Üçüncüsü aşağı Çin'dir ki, burasına Barhan adı verilir. Bu Kaşga'dadır. Lakin şimdi Maçin 'Tawgaç' diye tanınmıştır. Hitay ülkesine de Çin denilmiştir. Tawgaç, Türklerden bir bölüktür. Bu diyarda otururlar. Bu kelimeden alınarak bunlara 'Tat Tawgaç' denir ki, Uygur demektir."⁵ Ünlü Çinli Türkolog Geng Şimin Maçin'i Karahanlılar sülâlesi olarak gösteriyor.⁶ Yani bütün bunlar Kutadgu Bilig'de bahsedilen "Çin" ve "Maçin" in bugünkü Çin olmadığını ifade etmektedir.

Tamam, bunu da bir yana bırakalım. Prof.Dr.Ahmet Caferoğlu Türk Dili Tarihi adlı kitabında Kutadgu Bilig'in ön sözüyle ilgili çok önemli bir hususu belirtmektedir. Burada Caferoğlu'nun görüşünü aynen alıyoruz: "Eski Kaşgar edebî Türkçesinin şimdilik en eski nesir örneğini Kutadgu Bilig'e yazarı bilinmeyen biri tarafından eklenen mukaddime teşkil etmektedir. Yazılış tarihi de bilinmemektedir." "Esere ilâve edilen bu giriş, muhtevastan da anlaşılacağı üzere, katiyen Yusuf tarafından yazılmamıştır. Çünkü eser, devrin en büyük hükümdarına sunulmuş olduğundan, müellif cari olan nezaket kaidesinden asla harice çıkamazdı. Halbuki girişte mübalagalı bir surette, eserin şöhretinden ve Çin, Maçin, İran. Turan gibi muhtelif ülkelerde çeşit çeşit adlarla anılarak aziz tutulduğundan bahsedilmektedir ki, buna, o zamanlarda maddeten imkân yoktu. Yusuf, şüphesiz, devrinin şark âdabına vâkıf, kültürlü bir şahsiyet idi. Bundan dolayı bu yersiz ve aynı zamanda hiç

³ Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 56

⁴ Dr. Hee -So lee, İslam ve Türk Kültürünün Uzakdoğu'ya Yayılması, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, s. 174

⁵ Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, II, s. 31

⁶ Geng Shimin, Uygur Klasik Şiirleri (Çince), Şincang Helk Neşriyatı, Urumçi, 1982, s.133

de mütevazî olmayan bu mukaddimevi ona mal etmek, büyük haksızlık olur. Sonra mukaddimenin ifade tarzı da bunu göstermektedir. Zaten her üç nüshadaki fihristler de birbirinden farklı ve düzensizdir. Bu da esere yabancı bir elin ortak olduğunu göstermektedir.”⁷

Şimdi bir düşünelim: Bir eser henüz yayımlanmadan, ön sözü yazılırken nasıl olur da Çin’de Edebü’l-mülûk, Maçin’de Ayinü’l-memleke, İran’da Şahname-i Türk denilecek kadar çabuk ün kazanır? Meseleye bu mantıkla bakacak olursak Kutadgu Bilig’deki ön sözün sonradan ilâve edilmiş olması gerektiği açıktır.

Bayan Li yukarıda sıralamış olduğu sathî delillerin verdiği cesaretle daha da ileri giderek Balasagunlu Yusuf’un Kutadgu Bilig’de kullandığı üslûbu da Çin düşünürlerinden aldığını ileri sürmektedir. Örnek olarak şöyle diyor Bayan Li: “Ögdülmiş ile Ogdurmuş arasında geçen konuşmada, kişinin ne yapması gerektiği tartışılır. Ögdülmiş’e göre kişi hükümdarın hizmetinde bulunup, halka yararlı olmalıdır. Ogdurmuş’a göre ise kişi şehir yaşamından uzaklaşarak inzivaya çekilmeli ve kendini her türlü kötülükten arındırmalıdır. Balasagunlu Yusuf bu zıt iki görüşü dengeli bir biçimde ortaya koymuştur. Hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğunu söylememiştir”, “Bu tür yaklaşımı Çin felsefesinde oldukça sık görmekteyiz.” Efendim, iki kişinin karşılıklı münazara etmesi üslûbu Türk Halk Edebiyatında, eskiden beri kullanılagelen bir üslûptur. Divanü Lugati’t-Türk’te geçen “Kış ile Yazın Atışması” bunun en güzel örneğidir. Atışma şöyledir:

Kış:

Kış yaygaru savlayur,
Er, at menin yavrayur,
İgiler yeme savrayur,
Et yin takı bekrişür.

Kış yaza karşı söyler,
Er, at benimde sertleşir,
Hastalıklar iyileşir,
Et ve beden pekleşir.

Yaz:

Tumlıg kelip kapsadı,
Kutlug yayıg tepsedi,
Karlup ajun yapsadı,
Et yin üşüp emrişür.

Soğuk gelip kapladı,
Kutlu yazı kıskandı,
Kar dünyayı kapattı,
Vücut üşüyüp titreşür.

Kış:

Sende kopar çadanlar,
Kudgu singek yılanlar,
Düg ming kayu tümenler,
Kudruk tikip yügrüşür.

Sende çıkar çıyanlar,
Sivri sinek, yılanlar,
Binlerce, on binlerce,
Kuyruk dikip koşuşur.

Yaz:

Senden kaçır sundılaç,
Mende tınar karlıgaç,
Tatlıg öter sandıgaç,
Erkek tişi uçraşur.⁸

Çayır kuşu senden kaçır,
Kırlangıçlar bende durur,
Bülbül tatlı tatlı öter,
Erkek dişi çiftleşir.

Atışma bu şekilde devam ediyor. Sonunda kışın mı daha iyi, yoksa yazın mı daha iyi olduğu belirtilmiyor. Yani yaz ve kış gibi tabiat olaylarını bile tartışmaya sokabilen atalarımızın Ögdülmiş ile Ogdurmuş’u karşılıklı konuşturması kadar doğal bir şey olamaz. Bu yöntemi Çin’den ithal etmeye bir ihtivaç da yoktu.

⁷ Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, II, s. 85

⁸ Büyük Türk Klasikleri, 1, Ötüken-Söğüt, İstanbul, 1985, s. 127

Daha sonra, Balasagunlu Yusuf'un nerede ve nasıl eğitim gördüğünü bilmediğini söyleyen Bayan Li, Yusuf'un "yararlanmış olabileceği" ya da "okumuş olabileceği" Çince kitapları sıralıyor ve sıraladığı kitaplarla Kutadgu Bilig arasındaki benzerlikleri yakalamaya çalışıyor. "Benziyor" dediği şeyleri açıkça söylemese de Çin felsefesinden alınmıştır demek istiyor. Meselâ. "Wang Fan Chih'nin şiirlerini bir araya toplayan Wang Fan Chi Shih Chiao adlı eser, içerik olarak Kutadgu Bilig'e çok benzemektedir. Balasagunlu Yusuf'un bu eserden etkilenmiş oiması mümkün gözükmemektedir." Bayan Li bahsettiği eserle Kutadgu Bilig'in hangi yönlerden benzediğini söylemiyor, sadece içerik olarak benziyor demekle yetiniyor. "Benziyor" dediği hususlar da "iki kişinin karşılıklı konuşması", "Kişilere öğüt vermesi", "Başarılı vezirin nasıl olması gerektiği" vb.lerden ibarettir. Hemen şunu belirtelim ki, Balasagunlu Yusuf, Karahanlılar devleti sarayında çok yüksek mevkide bulunmuş bir insandır. Onun toplum, ahlâk, devlet teşkilâtı, yönetenle yönetilen arasındaki ilişki üzerinde bir takım fikirler üretmesi şaşılabilecek durum değildir. Meseleye antropoloji açısından bakacak olursak, kişilerin düşünce tarzında belirli benzerliklerin bulunması doğaldır. Söz gelişi, Lao Zi'ye ait olan "Bana iyilik edenlere ben de iyilik ederim. Bana karşı iyilik etmeyenlere ben yine iyilik ederim"⁹ fikri "İncil'de de, İslâm dininde de vardır. Bütün dinlerin ahlâk kurallarına baktığımızda aralarında pek çok benzerliklerin bulunduğunu görürüz. Burada başka bir örnek daha verelim: Çin'in modern şairlerinden Zang Kecia adında birinin "Bazı kişilerin çoktan ölmüş olmasına rağmen adının hâlâ yaşadığını, bazı kişilerin yaşamakta olmasına rağmen çoktan ölmüş olduğunu" anlatan "Bazılar" adlı ünlü bir şiiri vardır. Şimdi biz 12. yüzyıl şairlerimizden Edip Ahmet Yükneki'nin Atabetü'l-Hakayık adlı eserindeki şu mısralara bakalım:

Biliglig er öldi atı ölmedi
Biligsiz tirig erken atı ölüg.¹⁰
(Bilgili er ölse de adı ölmez,
Bilgisizin diriyeen adı ölür)

Peki, bu fikirler arasında hiç benzerlik yok mu? Eğer varsa kim kimden etkilenmiştir?

Netice itibarıyla bu konuda daha önce de bazı iddialar ortaya atılmış ve başta Fuad Köprülü olmak üzere bilim adamlarımızdan gereken cevabı almışlardır. Meselâ eskiden Kutadgu Bilig'de Çin tesirinin olduğunu ileri süren, onu "herhangi bir Çince eserin Türk ahval ve hususiyetlerine, Türk bakış ve görüşüne uydurulmuş bir tercümesidir" diyebilecek kadar ileri giden Thury Joseph gibi bazı araştırmacılar olmuştu. Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü, Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu bu görüşleri kesin bir dille reddetmiş, bu iddiaların sathîliğini delil ve örnekleriyle göstermiştir. Caferoğlu, Kutadgu Bilig'in herhangi bir Çince eserin Türk ahval ve hususiyetine "Türk bakış ve görüşüne uydurulmuş bir tercümesi" olmayıp tamamen orijinal bir eser olduğunu¹¹, Fuad Köprülü de Kutadgu Bilig'deki "Çin tesiri"nin eserin mukaddimesinde gelişigüzel söylenmiş bazı sözlerin ciddî zannedilmesinden doğmuş ve zoraki bazı benzetmelerle kuvvetlendirilmek istenmiş fevkâlade sathî ve indî bir mütalâadan ibaret olduğunu ifade etmiştir.¹² Daha önce H. V. Vambery de eserin Çince veya Farsça bir kitaptan tercüme veya adapte edildiğini düşünmüş, yakından inceleme sonucunda onun Türk mahsulü olduğu neticesine varmıştır.¹³

Görüldüğü gibi, Bayan Li'nin iddiaları yeni ve orijinal de değildir. Bu bakımdan bu milletin kültürünün temel direkleri olan eserler hakkında fikir ileri sürerken daha dikkatli ve objektif olmak en azından bilimsel düşünce gereğidir.

⁹ Ömer Rıza Doğrul, Dinler Tarihi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 156

¹⁰ Büyük Türk Klasikleri, 1, s. 160

¹¹ Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi, s. 55

¹² Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken, İstanbul, 1986, s. 168

¹³ Mehmet Kara, Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 1990, s. 18

“Kutadgu Bilig İle Çin Kùltürü Arasındaki İlişki Üzerine”, Türk Dili Dergisi, T.D.K., Sayı. 514, Ankara, 1994, ss. 284-290